

ІНТЕЛЕКТ, ЕМОЦІЇ ТА ПОЧУТТЯ –

ТРИ СКЛАДОВІ ОСВІТИ

Інтерв'ю Івана Зязюна Ользі Виговській¹

Ми зустрілися з Іваном Андрійовичем після того, як у гімназії 48 м. Києва відбулася зустріч департаменту початкової та середньої освіти МОН України з педагогічним колективом. Як на мене, то це чи не єдиний крок МОНУ назустріч Учителю.

Ольга ВИГОВСЬКА: Іване Андрійовичу, яке враження у Вас від знайомства з вчителями цієї гімназії?

Іван ЗЯЗЮН: У школі присутній дух товаришкості, там педагоги настільки віддані справі, що їх не хвилює ні невисока зарплата, ні якісь соціальні відзнаки, їх цікавить одне – *щоб там панувала педагогічна атмосфера.* Це прекрасно розуміють і директор, і вчителі, і мені особливо сподобалось – *це вперше я у своїй практиці зустрів, коли вчителька каже: «Я – вчитель початкових класів. Я взяла 1-й клас і мені так сподобалися діти, що я вирішила їх вести до випуску. Заради цього я закінчила ще університет зі спеціальності. Учні вже дійшли до випускного класу. Ви не розумієте, скільки мені радості від того, коли я бачу в них надзвичайно сильний поступ, надзвичайно сильний прогрес у їхній людяності, у їхній загальній культурі. Мої вихованці не потрапили під вплив сучасних технологій, вони не обходять літератури, де пізнають про себе. Я даю їм можливість сказати все, щоб почули інші, тобто я фор-*

¹ Це останнє інтерв'ю Івана Андрійовича Зязюна за його життя.

² Зязюн, І. Основа підготовки сучасного вчителя *Директор школи, лицею, гімназії.* 2005. № 1. С. 13.

³ Про І.А. Зязюна у наших журналах: 2013, №1. – С. 109-112; 2014, №1-4, С. 173-179; 2017, №1-2. – С. 203-205; 2017, №1-2. – С. 206-208.

ФІЛОСОФ СЕРЦЯ, ПЕДАГОГ ДОБРА, МАЙСТЕР ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Іван Андрійович Зязюн, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих (ІПОІОД), академік НАПН України, у розквіті духовних сил і творчих задумів у 2014 році пішов у вічність напередодні Дня знань.

Вийшовши у великий світ із сіверського села Пашківка, успішно закінчивши Крутівську середню школу, що недалеко від Ніжина, перш ніж стати УЧИТЕЛЕМ учителів, метром Філософії, академіком, першим Міністром освіти незалежної України, він отримав першу освіту в гірничо-промисловому училищі Луганської області і став прохідником шахтарського треку. Здобув найпрестижнішу на той час професію – шахтаря. Протягом усього життя, мов шахтарською лампочкою, освітлював усе, з чим доводилося стикатися, над чим, з чим, і з ким працювати.

Закономірно, що саме Іван Андрійович проклав шлях до підготовки *нового Вчителя. Програма «Вчитель»*, започаткована в Полтаві, набула статусу державної. Упроваджений ним *курс «Педагогічної майстерності»*, підручники, посібники, створені Центри найбільше сприяли плеканню Вчителя, на якого дійсно чекало суспільство.

Він допомагав усім творити себе й так само чинив і з Собою. Казав собі й людям: *«Педагогіка – моє життя»*, а творячи власну «Я-концепцію», визначив основний її смисл – творити добро: *«...Я робив і продовжую робити Добро – моє основне і єдине багатство на цій грішній та жорстокій Землі».*

Велике для посвячених відкривається в малому. *«Моє село – центр світу, моя сільська школа – всесвітня академія»*, – ділився Іван Андрійович з нашими читачами, директорами шкіл, роботу яких розумів до тонкощів, а їх самих широко шанував і завжди радо виступав для них. Зустріч з ним завжди була святом, мудрою душевною розмовою на рівних...

мую їхнє мислення, формую їхній досвід, і тому в нас радість спільна».

Ми бачимо, що дуже багато втрачається при переході від дитячого садка до початкової школи, і особливо – від початкової школи до старших класів. Учитель не втратила цього. Усе, що було, вона провела, а це – дуже важливо. Що тут найважливіше?

Це, звичайно, те, що ми називаємо афектом, це те, що ми називаємо емоціями і почуттями дитини...

Освіта тримається на трьох складових. Це – інтелект, емоції і почуття, тобто афект і воля. Оці три психологічні поняття надзвичайно важливі для вчителя, щоб він розумів їхню сутність і нічого іншого не робив, як формував інтелект (сміслом наповнені знання), як у цьому інтелекті показував, наскільки він опочуттєвлений його душею. Звичайно, у єдності інтелекту й емоцій формується воля як активне начало людини.

У НАС ЦВИНТАРНА ПЕДАГОГІКА

Я звертав увагу на те, що зараз у багатьох країнах розвивається так звана *психологічна педагогіка*. Вона не розвивається, вона вічно була. Чим ця педагогіка відрізняється від нашої класичної педагогіки? Що таке педагогіка у класичному визначенні? Це наука про освіту і виховання людини. Навіть через ризик тут будемо говорити – освіта/виховання людини. Що таке психологія? Це наука про психологічний розвиток дитини. Які основні поняття педагогіки? Так звані ЗУНи – знання, уміння, навички. Та постає питання: хіба можуть уміння і навички існувати поза знаннями? Уміння і навички – це і є знання, а ми відразу їх протиставляємо, і тоді виходить, що нам якісь знання відірвані від того, що повинно в душу як навички входити, причому в певному цілеспрямованні. Якщо ми це відірвали – ми забули про дитину, ми забули про вчителя – **у нас цвинтарна педагогіка, така, яка є, вона поза вчителем і поза учнем, там немає вчителя і учня.**

Що кажуть психопедагоги? 1984 року ліверпульський професор з Англії **Едвард Стоунс** написав книгу (була перекладена в Росії), яка називається *«Психопедагогіка. Теорія і практика учіння»*. Що він говорить? *«Чим відрізняється*

мій підхід від педагогічного, який у нас існує? Тим, що в мене об'єктом для дослідження є взаємодія учителя і учня».

Ми так багато наговорили про освіту і виховання без учителя і учня, що *не знаємо, куди зараз подітися від сорому за те, що ми втратили якість освіти, ми втрачаємо у довірі до нас дітей. Те, що ми читаємо вчителю, і що він робить, коли прийшов на роботу, – різні речі. Він не підготовлений до справжньої роботи.* Учителю має через свій предмет формувати психологічний досвід: інтелект, почуття й емоції, волю, а до цього прив'язані інтереси, потреби, мотиви, мислення, урешті-решт, до цього прив'язаний світогляд людини. Оця психологічна структура людини вбирає у себе, як комп'ютерний файл вбирає всю інформацію, весь почуттєвий світ, що є навколо, вбирає і втискує в душу так, що навечно залишається в людині. Чому ми і кажемо, що якщо вчитель це зумів зробити, то він зробив людину продуктивною силою через себе, бо лише через афект, лише через волю руками, тілом, головою, сприйманням, слухом, зором ми даємо можливість активізувати свої руки так, що робимо продукти праці, які, власне, вважаються роботою майстра підготовленого.

ПРО КОМПЕТЕНЦІЇ, КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ЗУНИ

Ми говоримо про **компетенції і компетентності**. Ми прийшли до того, що, так само, як і ЗУНи, відокремили ці компетенції від дитини. Придумали багато різних: основні, додаткові тощо. Ми говоримо, що вони потрібні. Щоб правдиве життя відображувати, їх треба приклеїти до душі дитини. *А всяке приклеювання, ніколи не залишається в душі, воно відривається.* Необхідно зробити так, щоб *це стало надбанням душі людини. І тут є надзвичайно важлива категорія – категорія досвіду, психологічного досвіду, різновидів різних інших досвідів.* Але, розвиваючи психологічний досвід, ми

дозволяємо вибудувати на ньому всі інші досвіди. За допомогою чого? За допомогою цілеспрямованих, може, сотень тисяч оцих компетентностей, які дають можливість людині привести те, що вона взяла у свій досвід, в якусь образну дію, і цю образну дію реалізувати власними фізичними силами. А реалізуючи це, вона себе самозабезпечує, стає конкурентоздатною. І все це завдяки психології, повністю відірваної від педагогіки.

Постає питання: **чи потрібна така педагогіка, яка у нас є?** Вона не заважає, це *проективна педагогіка*, вона проектує, що може статися з учителем, коли він буде працювати, коли він буде відчувати себе майстром, оскільки насичений тим, чим потрібно. Це потрібно, але не забуваймо, що *основною, куди цілеспрямовуються всі пошуки педагогіки, є психологія людини.*

У нас є **популярною педагогічна психологія**. Вона трохи торкається вікової психології, так званої педології. Це нормально, але педологія, тобто наука про дитину, повинна бути тісно пов'язана з дидастологією – наукою про вчителя. Коли цього чітко дотримуватися і коли це все бачити у перспективі, скажімо, усього життя вчителя, то потрібно, **щоб ще будучи студентом, майбутній учитель набрав у себе стільки можливостей для саморозвитку, аби постійно підтримувати себе на рівні потреб своїх учнів.**

Питання стояло так, підготовлений історик, жінка-історик, пройшла Крим і Рим в освіті, каже: «Ви розумієте, як важко зараз, при сучасних засобах зв'язку бути з нашими учнями!» А мені відразу подумалося: тому важко, що ви не випередили їх, вони вас випередили, ви десь пропустили період. Фізичне життя людини – це ще й постійне **вигорання**. У вас переважило вигорання, ви зневірилися у своїх силах. А у своїх силах **учитель** ніколи не повинен зневірятися, він **повинен випереджати своїх учнів на роки.** Як з'явилися засоби масової інформації, і ти не можеш сама розібратися, сідай біля

учня, який у цьому розуміється. Зрозумій, що він уміє, чого не вмієш ти, і чого маєш навчитися.

Це питання постало, і так ми з ним розібралися...

У СВІТІ ТАКА ПЕДАГОГІКА, ЯК У НАС, НІДЕ НЕ ЧИТАЄТЬСЯ

Ольга ВИГОВСЬКА (далі – **О.В.**): *Щодо всього того, що Ви розповідали вчителю, у Вас, Іване Андрійовичу, була можливість відразу побачити зворотну реакцію в очах, запитаннях, в якихось дискусійних моментах. Тож прошу Вас декілька слів саме про це...*

Іван ЗЯЗЮН (далі – **І.З.**): Учитель, знаєте, – така натура, що він усе повинен сприймати зі зневірою, так званою поміркованою зневірою. Перший раз зустріч – хто говорить, що говорить. Я їм і сказав (лише потім зрозумів, що зробив помилку): «Ви знаєте, у світі ніде в жодному університеті така педагогіка, як у нас, не читається». «Ні! Ні! – відразу мені. – Ні! Ні! Читається! Читається скрізь!» Така, як у нас, кажу, не читається.

Слово «педагогіка» прийшло до нас від давніх греків. *Учитель – це той, хто веде за руку, а педагогіка – це наука про майстерність ведення за руку. Учитель повинен стати майстром своєї справи.* Володіти мовою і мовленням – це найголовніші засоби. Але всіма іншими засобами, якими володіють всі види і жанри мистецтва, повинен, також володіти вчитель. І дуже добре, коли кожен учитель буде знати декілька мов, адже це гармонія впливу на душу дитини. **Коли він зможе за допомогою мови і мовлення прилучити учнів до своєї душі, він уже майстер своєї справи.**

І незважаючи на те, чи ти математик, чи ти біолог, чи ти хімік, чи ти мовник, **ти повинен через свій предмет доторкнутися до душі дитини так, щоб довічно залишитися в ній як приклад для наслідування, як приклад людини, яка**

ПРО ЦЕНТРИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

О.В.: Іване Андрійовичу, знаючи Вашу вдачу – Ви, навіть, у негативному знайдете позитив, знайдете, чого повчитися. Що цього разу Вам відкрилося зі спілкування з вчителями? Від чого Ви були задоволені?

І.З.: Я дуже задоволений, скажу прямо, що в нашого Інституту зараз 26 центрів педагогічної майстерності в країні: у школах, у вузах, у педагогічних училищах – де ми практикуємо через проблему «Саморозвиток педагогічної майстерності вчителів». Ми проводимо майстер-класи, ми даємо їм програму, вони забезпечують себе методичною літературою, яку ми їм пропонуємо. І вже дійшло до того, що, скажімо, у нас там є різні програми педагогічної майстерності – 46 годин, 72 години і 112 годин. І ми їм кажемо: «вибирайте собі кількість годин (це вчителі, які входять у наш центр педагогічної майстерності), обирайте будь-яку тему, у програмі ці теми є, візьміть напишіть реферат. Цей реферат захистіть серед свого колективу, тому що, коли ви перед своїм колективом виступите, вам не потрібно ніяких інститутів підвищення кваліфікації, вони відволікають і там ви одного тільки бажаєте, щоб швидше одержати документ про те, що ви пройшли їх, щоб, може, якісь рівні свої збагачувати й піти. А коли ви ось тут це пройдете, коли перед вами є література, коли перед вами безмежний простір Інтернету... Візьміть програму на 112 годин, ми дамо вам сертифікат, і з цим сертифікатом ви можете піти в Інститут підвищення кваліфікації. Якщо там, скажімо, у вас всього буде 160 годин, 112 годин вам уже зарахують за цим сертифікатом.

О.В.: Цього Ви вже добилися, Іване Андрійовичу? Якщо «так!», то це велика перемога! Про це надзвичайно важливо знати нашому читачеві!

Тож, розкажіть, будь ласка, як це реально спрацьовує: у вас договір такий є чи угоду укладаєте з обласними інститутами післядипломної освіти, це ж їхнє відомство. До речі, як вони до цього поставилися? Чи багато з них підписали цю угоду з вашим інститутом? Це започатковано по всій Україні чи лише в окремих її областях?

І.З.: Принаймні ми всіх цілеспрямовуємо: у Житомирській області, Миколаївській, Полтавській – без цього зараз не можна.

Усі обласні інститути мають програму педагогічної майстерності, надіслану Міністерством. А ми з певними відділами Міністерства і з його керівництвом виходимо на те, щоб її було введено. Ми це проводимо скрізь, і люди дуже задоволені: у Сімферополі (там є в нас прекрасна українська школа), у Харкові, в Харківській області видається вже й залікова книжка.

О.В.: Це дуже важливо, Іване Андрійовичу. Хочу запитати про деякі технічні моменти: ось наприклад, учитель захоче відвідати майстер-клас, який проводить ваш Інститут. Куди йому звертатися, щоб вирішити питання з підвищенням кваліфікації за формою, суттю і термінами – та отримати те, чого він хоче? Хто координує ці питання, хто несе персональну відповідальність? Одним словом, як це зробити вже сьогодні?!

І.З.: Так уже скрізь – у Польщі, наприклад. Учитель може вибирати. Йому на проходження перепідготовки (підвищення кваліфікації) виділяється певна сума, яку він сплачує за себе туди, куди йому потрібно. У нас, на жаль, такого немає, і ми поки що все це робимо на ентузіазмі.

У нас є Академія педагогічної майстерності. Центр педагогічної майстерності ми відкриваємо тільки тоді, коли директор зуміє через усякі допомоги, фонди викупити на кожного вчителя трьохтомник і програму. Це дуже важлива умова. Щоб не бути присутнім там, педагог може знаходити необхідну інформацію в Інтернеті, але для цього завжди не вистачає часу. Для нашого вчителя відразу все: підручник, хрестоматія, історія педагогічної майстерності...

бере на себе надзвичайно важкий соціальний обов'язок – вести за собою в майбутнє людей, держави і все інше, бо то їхнє. Такий період настає обов'язково. І це у них чітко прослідковується. Я думаю, що та школа справді варта уваги. Але коли я сказав їм про педагогічну майстерність, відразу виникла така зневіра.

О.В.: Іване Андрійовичу! Я зрозуміла, що Ви, хоч і говорите про достатню підготовку педагогів цієї гімназії, але Ви відчули, що їх уявлення щодо нинішніх завдань сучасного вчителя не зовсім відповідають затребуваному, тому, що має бути сьогодні: саме тим підходам, що сповідує і „педагогічна майстерність“, яка майже за 30 років свого існування так і не стала органічною складовою педагогічної діяльності для більшості вчителів ... Цим і пояснюється зневіра!

І.З.: Ви знаєте, це недолік нашої системи освіти. Він полягає в тому, що не працюють асоціації вчителів зі спеціальностей, немає методичних об'єднань, які б на рівні визначних майстрів своєї справи розвивали не лише практичний напрям підходу до предмету і виходу на учнів, але обов'язково і науковий. Якщо методисти не будуть забезпечувати науковий рівень, педагоги відставатимуть від потреб.

О.В.: І самі методисти також відстають...

І.З.: Відстають тому, що не встигають за психологією дитини, а не встигають тому, що звикли до чогось одного. Звик до того, що прийшов, почитав... «І наче учні цього класу мене слухали. – Ага! – значить, я правильно зробив. У другий приходжу, мене не слухають, і я не знаю, куди подітися від цього». А це означає, що кожен колектив

має свою психологію, до кожного колективу ти по-іншому маєш підходити, там є свої лідери, своя підсвідомість – про що ми не знаємо і не хочемо говорити вчителю, та й багато чого іншого.

О.В.: *Це величезна робота. А чи маєте ви чи ваші колеги, Іване Андрійовичу, якісь дані, що засвідчують результати такої роботи?*

І.З.: Ми вже багато років співпрацюємо з Новомосковською гімназією. До речі, Рибалко Валентин Васильович – випускник цієї школи. Те, що ми робимо там разом, – просто щось неймовірне.

Скажімо, уже половину наших шкіл ми вивели на золоті медалі на виставках (мається на увазі щорічні виставки «Сучасна освіта – ...» та «Інноваційні заклади освіти»). Представляється школа, і ми вболіваємо за те, щоб вона одержала золоту медаль. У Миколаївській області є в нас школа, яка буде зараз (у березні 2014 р.) представляти себе на виставці. Це школа-інтернат. Там надзвичайна у всіх відношеннях директор. Раніше вона працювала в міській Адміністрації, потім стала директором і вивела школу на передові позиції.

Ми дійшли до того, що міський голова запросив трьох наших фахівців виступити з доповідями в межах **35–40 хвилин** на вересневих конференціях. Ми виступили, для кожного присутнього вчителя він закупив двохтомник (у нас тоді був). Конференція закінчилася нашими виступами. **Міський голова сказав:** *«Ми закриваємо конференцію, нам немає про що говорити, нам треба думати!»*

Це надзвичайно! Ми отримали величезне задоволення від того, як нас сприймають.

О.В.: *Іване Андрійовичу, ви багато працюєте зі школами, вчите, піднімаєте їх, нагороджуєте – усе робите для того, аби вони були готові до такої роботи, про яку ви говорите. Як багато таких, скажімо, у процентному відношенні хоча б серед тих, з ким ви спілкуєтесь, з ким співпрацюєте?*

І.З.: Розумієте, яка тут у нас біда. **Останні 10 років ми абсолютно не ду-**

маємо про якісний відбір на професію вчителя. Педагога потрібно добирати до навчання в університеті так, як ми добираємо працівників мистецтва. До речі, педагогіка – це мистецтво, мистецтво педагогічної дії. **Учитель** – це **актор, режисер, виконавець, і його необхідно навчити**, його потрібно, як **Антон Семенович Макаренко** казав, *індивідуально готувати*, бо він неповторний, він має свою душевну симфонію, яку треба знайти, і цю індивідуальність підтримувати. **Цього не розуміють керівники навчальних закладів, часто-густо цього не розуміє і Міністерство.** Першим особам до цього байдуже, вони відпрацювали вступ до університетів за тестовою методикою і вважають, що для вчителя це також підійде – *це перше. Друге – це соціальний статус педагога*, він у нас не відпрацьований. Не відрегульована заробітна плата: **47-а стаття**, за якою вчитель повинен одержувати так само, як це у всьому світі, за середньою платою для працівників промисловості, він цього не одержує. І це все, звичайно, призводить до того, що **дуже велика кількість педагогів не користується авторитетом серед учнів.** А що це за вчитель, якщо він безавторитетний? Авторитет – це постійна робота із психологією учня. Потрібно побачити в ньому найпотаємніше, знати, чим він дихає, миттєво передбачати будь-які відхилення внаслідок зовнішніх впливів.

Ось, скажімо, як дитина розвивається за віковими періодами: *від нуля до року* дитина вже багато чого пізнала і навіть себе вже трохи ідентифікує зі своїми батьками. *І це все самостійно*, ніхто її не вчить – *це закладено природою.* Від **3 до 6 років**, дитина вже володіє **95 %** інформації (Лев Толстой наголошував: **95 %** інформації, якою буде володіти все життя), вона не навчалася в університеті! *Вона самостійно опанувала її, вбираючи із середовища, вона саморозвивається.*

Подібні програми необхідно розробити на весь період життя дитини (дорослої людини також), щоб вона саморозвивалась, щоб учитель для неї був не «давач знань», а щоб він був фасилітатором, щоб допомагав саморозвиватися. Це потрібно у школі, у вищому навчальному закладі.

Педагогічна майстерність володіння предметом – це дуже важливо, але педагогічна майстерність розвивати психологію дитини – це важливіше, ніж знати предмет! Що каже фізик Віктор Федорович Шаталов у своїй книзі «Куда и как исчезли тройки»? У жодної дитини, якою відсталою у підготовці вона не була б до зустрічі з ним, у нього ніколи не було трійки, він умів вводити у підсвідомість інформацію на почуттях людини. Шаталов казав: «Я заходжу в клас, я повинен клас у себе захопати, тобто я повинен стати для них лідером, лідером авторитетним! Вони повірять моєму кожному подихові, а я знайду, як це зробити, щоб зворотний зв'язок був. У мене хитрунів не буде, те, що я кажу, повинно увійти у кожного і залишитися з ним, скільки він житиме». **Ось що таке – педагог-майстер.**

О.В.: Віктор Федорович Шаталов, мабуть, сам до кінця не усвідомлює, у чому його родзинка, чому завдячувати, що він такий є.

І.З.: Усіх оцих передовиків: Шаталова, Амонашвілі, Лисенкову і всіх інших я запрошував у Полтаву. Кожен із них (Ільїн був у мене з Ленінграда) – особистість авторитетна. Вони були знані вже своїм авторитетом. Студенти слухали їх, затаївши подих. Шалва Олександрович почав бесіду з моїми студентами о 8.30, і о пів на шосту дня закінчив. Ніхто нікуди не виходив. Він сам каже: «Я готуваюсь спеціально, я не кушаю і не пью нічого». Він і зараз в Україні робить багато добра людям...

О.В.: Іване Андрійовичу, ви, можна сказати, присвятили цій проблемі багато десятиліть свого життя і зробили багато: і для впровадження цих ідей,

і щоб вони працювали на вчителя, на школу. Чи задоволені Ви результатом? Ви на такий результат працювали чи хотіли більшого досягти?

І.З.: Кожен з нас повинен бути задоволений життям. Якщо я не зреалізувався повністю, як хотів би, – я цього і не ставлю перед собою. Я ставлю перед собою одну мету. Щоб людина, яка зі мною спілкувалася, своє враження від спілкування внесла у свою душу і була переконана, що це не моя, а його вибудова логіки, мислення – це моє основне завдання. Я знаю, що це не до кожного доходить.

Ось, наприклад, я зі своїм колективом працюю вже десятки років, і я окремо зустрівся з кожним працівником відділу. З відділом я працюю 3 години, виділяємо час на кожного: «Ти, будь ласка, ти, ти... Як ви дивитесь? Як ставитесь до цього і всього іншого?» А тепер вони не знають, куди діватися. Ось, скажімо, починають доповідати про свої дослідження. І вони як вогню бояться, що я буду там присутній, бо я обов'язково скажу: «Ви зі спілкування зі мною взяли лише одне, а дуже багато не хоче. А якщо не зрозуміли, то приходіть до мене, ще раз запитайте». І так через завідділами, через своїх заступників ми виходимо на позиції сучасного розуміння тих завдань, які стоять перед освітою. А освіта знову ж таки – це єдиний чинник, який у нашому суспільстві не розпався. Який би там вчитель не залишився, якого б рівня він не був, усе одно в колективі знайдеться вчитель-поводир, який обов'язково дійде до душі кожної дитини, бо він спілкується, бо він проходить, через нього пройдуть, через його предмет у школі. А якщо таких 2–4 у школі, то вважайте, що школа виконає своє завдання.

Ольга ВИГОВСЬКА:

Хочу подякувати Вам, Іване Андрійовичу, за розмову та висловити подяку всім учителям 48 гімназії м. Києва, які надихнули Вас на цю розмову!